

Dubrovačka luka i arheološka istraživanja ispod Katedrale i Bunićeve poljane

UDK 904:711.420:949.713 Dubrovnik
Prethodno saopćenje

Sažetak

Arheološkim istraživanjima koja se intenzivno provode u Dubrovniku nakon potresa 1979. otkriveni su objekti za koje se nije znalo, a koji će biti poticaj da se priđe drukčijem tumačenju dubrovačke povijesti. Do vrlo značajnih otkrića došlo je na prostoru u neposrednoj blizini Gradske luke u njezinu najzaštićenijem dijelu na mjestu današnje Katedrale i Bunićeve poljane. Istraživačkim radovima rukovodio je prof. Josip Stošić. On je nedavno objavio rezultate tih istraživanja, kojima sam se i ja služio u ovom radu. Pri tome je na Bunićevoj poljani otkriven zapadni obrambeni zid kasnoantičkog kaštela iz 5/6. st. i također bizantska bazilika na mjestu današnje katedrale te nekoliko drugih manjih objekata i predmeta.

U ovom članku najviše se bavim zapadnim obrambenim zidom kasnoantičkog kaštela jer pretpostavljam da je on bio u Luci. Bez obzira na to što je on mogao i drukčije izgledati, približna rekonstrukcija koju sam proveo govori nam da je on bio lučki kaštel i da je građen u nemirnim vremenima provala nomadskih naroda kako bi se zaštitila Luka, brodovi u njoj i sam Grad.

Ta saznanja još su jedna važna potvrda da su Dubrovnik i njegova Luka imali izuzetno važan strateški položaj, kad se ona kao i još neke druge važne točke na istočnom Jadranu utvrđuju. Kasnoantički kaštel dokaz je kontinuiteta življenja i naseljenosti ovog prostora, ali i značenja koje je Luka u tom vremenu i prije toga imala.

— 0 —

Rezultate arheoloških istraživanja, koja su započeta 1. travnja 1981. a završena prošle godine (završena su fizički, ali analize nalaza zapravo su na početku) na prostoru Katedrale i Bunićeve poljane objavilo je Hrvatsko arheološko društvo iz Zagreba u svom Zborniku radova pod naslovom ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA U DUBROVNIKU I DUBROVAČKOM PODRUČJU. Zbornik je svečano promoviran 22. svibnja o.g. u atriju Kneževa dvora. Uz radove poznatih naših znanstvenika: povjesničara, arheologa, povjesničara umjetnosti i dr. u Zborniku je objavljen i izvorni znanstveni članak prof. Josipa Stošića, koji je vodio istraživačke radove na prostoru Katedrale i Bunićeve poljane. On je rezultate istraživanja objavio pod naslovom PRIKAZ NALAZA ISPOD KATEDRALE I BUNIĆEVE POLJANE U DUBROVNIKU. Na relativno malom istražnom prostoru od oko 1200 m² pronađeni su: »Dvije velike trobrodne crkve, četverolisna memorijā, obrambeni zid kaštela, masivni temeljni bazament zvonika-krstionice, nekoliko kuća te desetak zidanih grobnica različitih oblika (...).«¹

Budući da se želi govoriti o Luci i arheološkim nalazima, poči ćemo samo od onih nalaza koji su direktno vezani za Luku na tom prostoru u tom vremenu. Pogledamo li na prostor istraživanja, onda odmah zaključujemo da je on u neposrednoj blizini današnje Luke, i to njezina najzaštićenijeg dijela, a iz daljnog izlaganja moći ćemo zaključiti da su neki od tih ostataka, npr. Kaštel, bili u Luci.

Objekt o kojem ćemo najviše raspravljati upravo je ostatak zapadnog obrambenog zida kasnoantičkog kaštela iz 5. ili 6. stoljeća. S obzirom na to što je on građen u Luci služio je njezinoj neposrednoj obrani: »Njegov zidno platno proteže se dijagonalno u dužini većoj od 25 metara preko čitave širine Bunićeve poljane iza današnje barokne katedrale (...).«²

Jedna od dvije velike trobrodne crkve iz povijesnih izvora jest poznata romanička katedrala srušena u velikom potresu 1667, dok za drugu, bizantsku baziliku, do danas (1982. godine) se nije ništa znalo. U srednjoj apsidi bizantske bazilike pronađene su freske s poglavito religioznim motivima, ali prikazana je i cijela flota brodova, kao i »pojedinačni crteži brodova.«³ Grafiti brodova očito nam govore o pomorsko-trgovačkom i lučkom značaju Grada kad su se našli na tako važnom mjestu u apsidi bazilike. »Četverolisna ranosrednjovjekovna građevina mijenjala je u istoj epohi tri puta svoje funkcije, prvo je bila memorijā, zatim krstionica, pa ponovno kapela (...).«⁴ U toj građevini nalazio se i jedan zdenac (puč) sa živom vodom a služio je za krštenja, prema tvrdnji J. Stošića. Osim toga pronađen je još jedan nešto istočnije od obrambenog zida, ali do njegovih temelja, te jedan u katedrali. Saznanje o tim zdcima i postojanje žive vode na tom prostoru vrlo je značajno s obzirom na razvoj Luke i naselja u njezinu ranom periodu. To je svakako bio jedan od bitnih uvjeta za njihov nastanak na ovom prostoru.

Svakako je zanimljiv i vrijedan nalaz velikog broja antičkog i bizantskog novca: »Ukupno je pronađeno petnaestak komada predrimskog novca (ilirskog, heleničkog iz 3. i 2. stoljeća prije n.e.) te preko 80 komada rimskog novca iz vremena od početka 1. do kraja 4. stoljeća n.e., te preko 170 komada bizantskog novca od 6. do 14. stoljeća.«⁵ Taj novac — iako nađen u grobovima u višim, mlađim slojevima, a prema mišljenju J. Stošića »(...) očito da je sav doplavljen iz viših dijelova grada što su se izdizali neposredno iznad otkrivenog prostora kasnoantičkog kaštela«⁶ — govori nam o pomorsko-trgovačkoj i lučkoj djelatnosti njegova stanovništva.

Ostatak zapadnog obrambenog zida kasnoantičkog kaštela na Bunićevoj poljani vrlo je vrijedno otkriće s obzirom na dokazivanje važnosti dubrovačke luke u tim nemirnim vremenima.

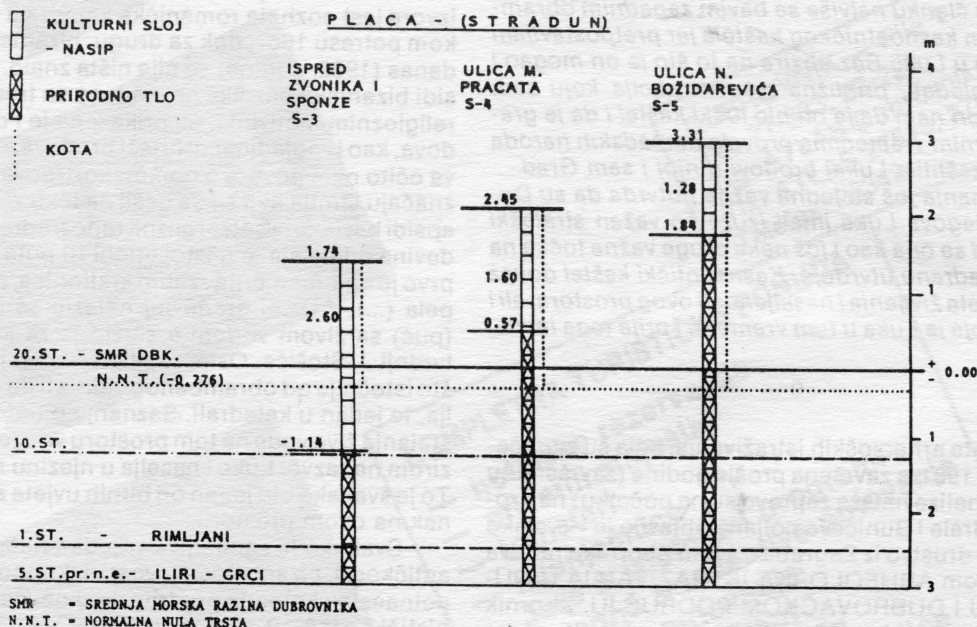
Da bi bilo jasnije ono o čemu se govori, pogledajmo skicu kaštela. U njoj je ucrtan njegov otkopani zapadni obrambeni dio zida, koji prolazi Bunićevom poljanom (puna linija) i pretpostavljeni neotkopani dio zapadnog i pretpostavljeni sjeveroistočni, odnosno istočni dio obrambenog zida (točkicama). Za ovako postavljen kaštel (bez obzira što je mogao i drukčije izgledati) možemo zaključiti da je bio u Luci. Njegova zapadna fasada bila je okrenuta prema kopnu, a sjeveroistočna odnosno istočna prema moru, koje je vjerojatno dolazilo do njega. Da je na dijelu Držićeve poljane vjerojatno bilo more u tom vremenu i nešto prije, utvrdio sam nakon izvršene analize bušenih sonda na tom prostoru, a rezultate analize objavio sam u časopisu »Naše more«, 3—4/88. i 1—2/89.

Za tako postavljen lučki kaštel nameće nam se pitanje: da li je on građen kao osamljena tvrđava ili je bio samo dio fortifikacijskog sistema na širem prostoru južnog dijela Luke (do sjevernog kraja današnje tvrđave Sv. Ivan na Mulu).

Prema povijesnim saznanjima, u kasnoj antici građeni su kašteli u lukama da bi osigurali miran i siguran boravak brodova u njima ili na važnim prolazima. Stoga bismo mogli pretpostaviti da je i kaštel dubrovačke luke zato građen i da je prema tome bio osamljena tvrđava (kao Revelin ili Lovrjenac). Da bismo dobili drugi dio odgovora, moramo razmotriti ostale fortifikacije u neposrednoj blizini kaštela. Ucertani pretpostavljeni istočni dio kaštela dolazi u neposrednu blizinu (a mogli bismo pretpostaviti da se i spajaju) s nekadašnjim gradskim zidom na južnom dijelu Držićeve poljane. Čini se da bi to bio logični slijed fortifikacija na ovom prostoru,

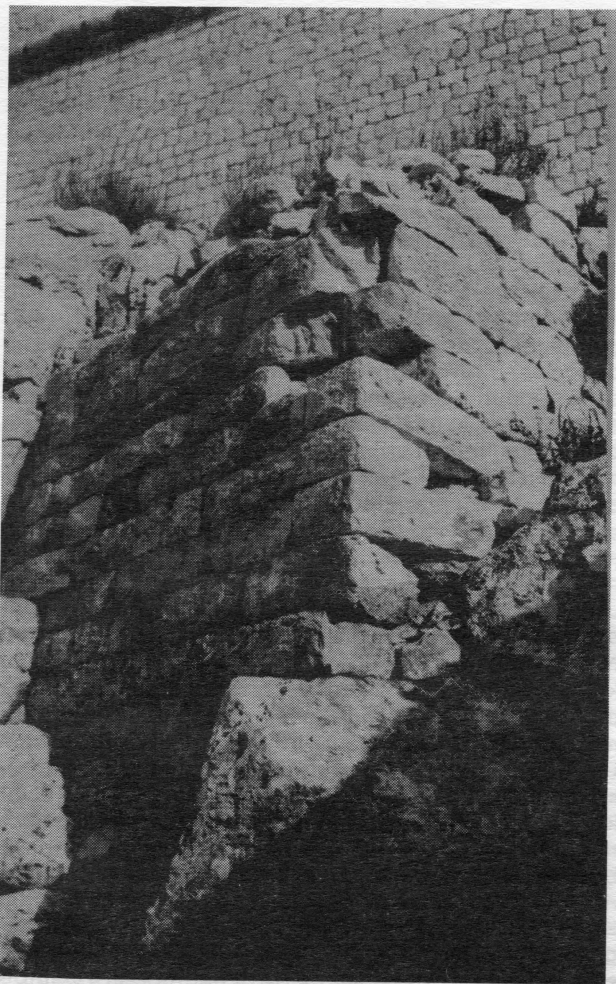
što nam govori da je kaštel bio u sklopu s ostalim fortifikacijama, a nije bio odvojena tvrđava. Ipak za takvu tvrđavu nedostaje vremensko jedinstvo. Naime, prema dataciji koju je izvršio J. Stošić zapadni kasnoantički zid kaštela na Bunićevoj poljani je iz 5. ili 6. stoljeća, a ostaci zida i kula Vrata močvare nisu datirani, već prema Mariji Planić-Lončarić⁷ to je srednjovjekovna kula. Iako takva datacija obuhvaća veliko vremensko razdoblje, gotovo 1000 godina — od konca petog do konca petnaestog stoljeća, ipak ne bismo pogriješili ako bismo te zidove na Držićevoj poljani svrstali u razdoblje ranog srednjeg vijeka. Takav zaključak proizlazi i zbog toga što su ti zidovi kao i sam kaštel prestali biti u funkciji obrane vrlo rano i uklopili su se u gradsku jezgru. To nam potvrđuju i romanički prozori na zidu kule Vrata močvare, a i »memorija« i bizantska bazilika koje su građene unutar kaštela. To je nesumnjivi pokazatelj da je on prestao biti u funkciji obrane, što znači da se gradio, ili je već bio sagrađen, neki drugi kaštel, vrlo vjerojatno onaj na prostoru današnjeg Kneževa dvora (jer ne bi se oslabila obrana na tom osjetljivom prostoru).

Mogli bismo dalje zaključiti da su ta dva razmatrana fortifikacijska objekta građena u vrlo bliskim, sukcesivnim vremenskim epohama: kaštel u kasnoj antici, a zidovi na Držićevoj poljani u ranom srednjem vijeku. Na osnovi toga možemo pretpostaviti da, iako je kaštel trebao biti građen kao odvojena tvrđava, ipak je vrlo rano bio uključen u jedinstven obrambeni sistem Luke, koji je ištao do današnje tvrđave Sv. Ivana na Mulu, tako da su oni u nekom vremenskom periodu ranog srednjeg vijeka zajednički služili obrani Luke i naselja. U taj obrambeni sistem mogle bi se uključiti i nekadašnje gradske

Prikazane tri sonde uzete su s prostora od ispred palače Sponze i Zvonika (S—3) pa prema zapadu do otprilike polovine Place, na mjestu gdje se skreće u Ulicu Nikole Božidarevića (S—5), te jedna sonda između tih dviju, otprilike na mjestu gdje počinje Ulica Miha Pracata (S—4).

Kote su mjerene iznad normalne nule Trsta definirane nulom mareografa (srednje morske razine) u tršćanskoj luci na gatu Sartoriju. Srednja morska razina u Dubrovniku je iznad tršćanske za 0,276 m. Budući da su u promatranom vremenu nastale promjene morske razine, a kako se one odnose na promjene u Dubrovniku, to su prikazane pretpostavljene razine u nekim važnim trenucima dubrovačke prošlosti. Najniža pretpostavljena razina od današnje je iz 5. st. pr. n. e. Ona se razlikuje od današnje za 3 m jer sam pretpostavio da je kroz to vrijeme morska razina narasla za tu vrijednost. Nešto iznad te je pretpostavljena razina iz 1. st. Na osnovi tih dviju razina možemo zaključiti da su stari narodi — Iliri, Grci i Rimljani, na ovim prostorima imali čvrsto tlo, a nadmorska visina na središnjem dijelu Place (Straduna) imala je višu nadmorsku visinu od današnje, pa je nadmorska visina u 10. st., kad se »zatrpavao kanal« bila na tom središnjem dijelu otprilike kao i danas, što znači da kanala u tom vremenu ni prije nije bilo. Zato bismo mogli pretpostaviti da je na ovom prostoru mogli biti naselje i prije 10/11. st.

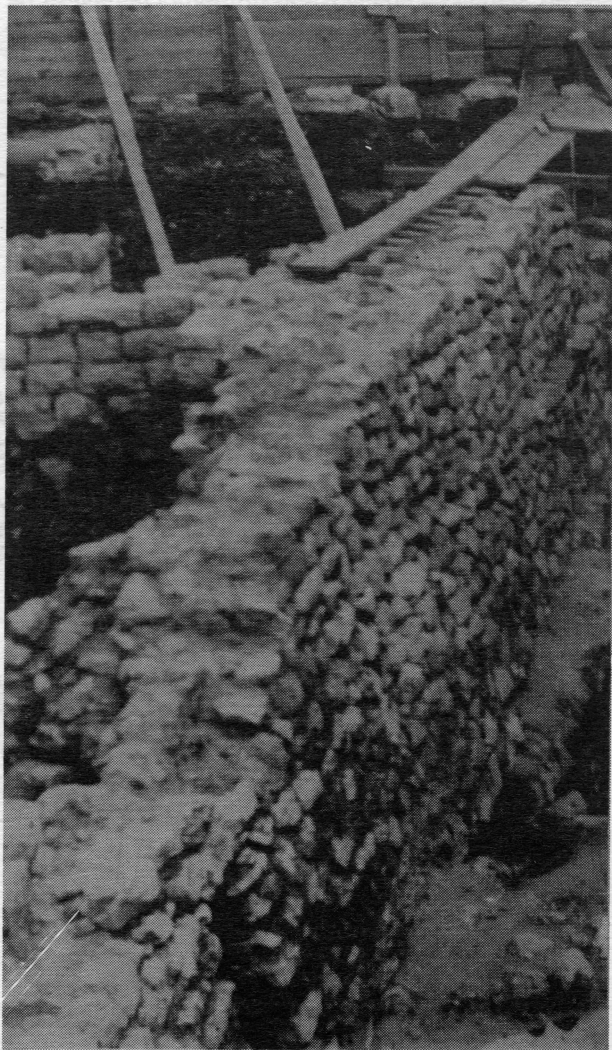
Na stijenama prema moru između bastionâ Sv. Stjepana i Sv. Spasitelja nalaze se ostaci zida koji »podsjeća na objekte heleniističke arhitekture. Građen je vjerojatno u počecima prevlasti Rima na istočnom Jadranu.«²⁷ Prema manjim ostacima žbuke i lomljenca koji se širi od tog zida po stijenama, možemo pretpostaviti da se on protezao prema zapadu do bastiona Sv. Margarite, a na istok prema tvrđavi Sv. Ivan na Mulu. Ispitivanja ovog zida su u toku i prema nekim dosadašnjim analizama mogli bi se zaključiti da arheolozi još nisu rekli posljednju riječ o njemu. (Snimio autor)

zidine do tvrđave Sv. Ivana na Mulu koje zadiru i u Ulicu kneza Damjana Jude. One su vanjski zid prve kuće u toj ulici. I taj zid nema datacije, a prema Nadi Gruić to je zbog »veoma grube strukture, pa ga je teško sa sigurnošću datirati.«⁸

Promatrajući te fragmente zidina (Držićeve poljana i do Sv. Ivana) koje su dosta više od postojećih, kasnije rađenih zidina, možemo pretpostaviti da njihova funkcija nije imala samo obrambeni karakter za slučaj eventualnog napada već su svojom visinom stvarali povoljan učinak u Luci za vrijeme južnih vjetrova. Ovdje se nameće i pitanje kojim pravcem je išao zid od Sv. Ivana prema Držićevoj poljani. Da li fasadom današnjih kuća u Ulici kneza Damjana Jude ili se pružao nešto južnije od nje. Vjerojatno ono drugo. Takvoj pretpostavci idu u prilog i dva orsana, od kojih je jedan s romaničkim, a drugi s gotičkim lukom. Za taj dio zida tvrdi se da je iz 12. stoljeća kao što je i ostatak obrambenog sistema »sub varicos«⁹ ispod Biskupske palače.

Sve bi nam govorilo da su te građevine i »novi« obrambeni sistem »sub varicos« (»pod prolazom«) na ovom prostoru podignuti kasnije (oko 12. st.) ispred zidina koje su trebale ići od Sv. Ivana do Držićeve poljane (i dalje). To je vjerojatno zato što se širi Grad¹⁰ i stvara se pjaceta današnja Držićeve poljana.¹¹ Takve pretpostavke svakako potvrđuje i ranosrednjovjekovna bizantska bazilika i kasnije romanička katedrala, te gradnja na prostoru Kneževa dvora, jer tu je sada središte Grada. Ako se podsjetimo nekih pravila rimskog graditeljstva, koja se nastavljaju i u kasnoj antici i srednjem vijeku, mogli bismo utvrditi da luka na ovom prostoru označava postojanje središta Grada ili, mogli bismo reći na drugi način, tako važne zgrade kao što je bizantska bazilika, romanička katedrala, Knežev dvor i trg označavaju luku u njihovoj neposrednoj blizini: »Ako bedem bude uz more, neka se mjesto za trg izabere blizu luke, a ako bude na kopnu, onda u sredini grada.«¹²

Još u vrijeme gradnje kasnoantičkog kaštela moglo bi se pretpostaviti da se na dijelu Držićeve poljane do njega prostirao akvatorij Luke, zato se kroz »Vrata močvare« izlazilo iz Pustijerne u Luku, a ne u močvaru. Saznanje o postojanju kasnoantičkog kaštela mogli bi nam poslužiti kao potvrda toj pretpostavci. (U časopisu »Naše more« 3—4/1988. u članu »Dubrovnik je nastao i

Ostaci zapadnog obrambenog zida kasnoantičkog kaštela iz 5/6. st. otkriveni su ispod pločnika Bunićeve poljane u visini od oko 3 m. (Snimio autor)

razvio se oko jedne luke« mišljenja sam da su to bila vrata Luke).

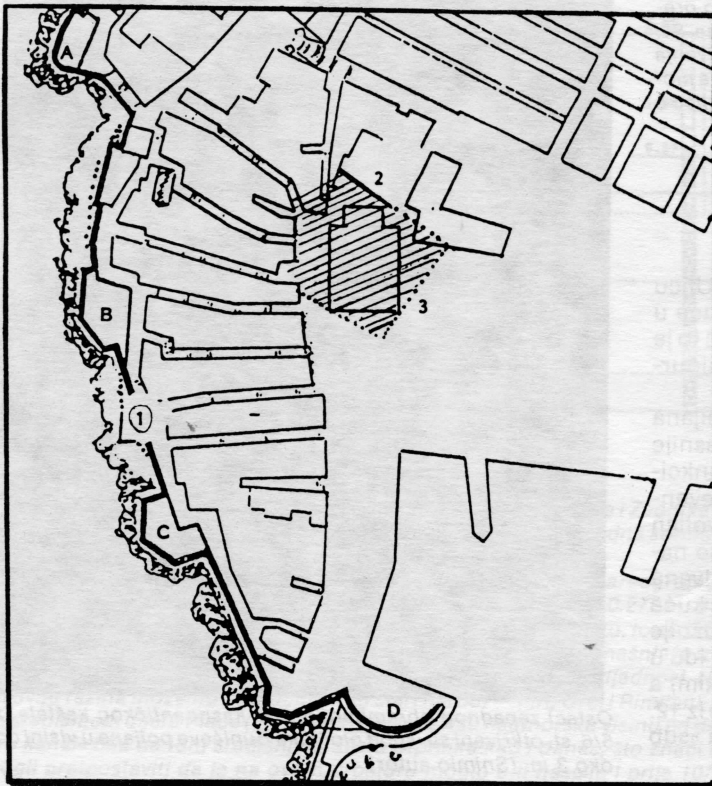
Zbog gradnje »memorije« i bizantske bazilike u kaštelu vrlo je vjerojatno da u nastaloj situaciji kaštel više nije imao onu funkciju za koju je građen (iako su se pojedini dijelovi njegova zida zadržali i dalje). Već smo pretpostavili da je trebalo nešto sagraditi u novonastaloj situaciji na prostoru Kneževa dvora. Uz takvu konstataciju može se postaviti i isto tako pitanje da li je već prije nešto bilo na tom prostoru. Na to pitanje teško je dati valjan odgovor jer bi on imao dvije solucije — pozitivnu i negativnu. Ipak bih se priklonio onoj koja kaže da je bilo već nešto na tom prostoru u vrijeme gradnje bizantske bazilike. Za potvrdu takvog razmišljanja izvršit će se analiza mišljenja Vladimira Koščaka u članku »Počeci Dubrovnika«. ¹³ U dijelu članka koji govori o sanaciji u Kneževu dvoru iznosi se da osim sadašnjeg pločnika Dvora postoji i drugi pločnik koji se nalazi »na nivou 80 cm dublje od današnjeg, a potječe sigurno iz XII stoljeća, kad je završeno nasipavanje Place i prostora na mjestu današnjeg Dvora. Treći, najniži pločnik dublji je od ovog za gotovo pola metra. Međutim, na dubini od oko 2 metra nađeni su ostaci starih temelja, koji očitno potječu iz kasnoantičkog doba, dakle vremena bazilike, čiji se pod nalazi na približnoj istoj razini (E. Portolan.)« ¹⁴

Analizirajući te numeričke vrijednosti pločnika u Dvoru da je drugi 80 cm ispod prvoga (prvi je na koti od 1,60 m), a treći na 50 cm ispod drugoga i temelji su na dubini od 2 metra i uspoređujući to s nivoom bizantske bazilike, koja je na koti od 2,00 m, ¹⁵ utvrdio sam da su pronađeni temelji Dvora za 2,40 m, a onaj njegov najniži (treći) pločnik za 1,70 m niži od poda bizantske bazilike pa se ne bi moglo reći da se »nalazi na približno istoj razini«. Zato bismo mogli pretpostaviti da su temelji kao i onaj treći pločnik mogli biti i stariji (prije građeni) od bizantske bazilike. Jednako tako nivo koji je niži za 80 cm od današnjeg pločnika nije morao biti građen u 12. stoljeću, kako zaključuje V. Koščak, već je to moglo biti i

prije. Koščakov se zaključak temelji na činjenici da se u 12. stoljeću zatrpavao morski rukavac koji je »na mjestu današnje Place (Stradunu) i močvara oko predjela današnjeg Kneževa dvora.« ¹⁶ Kanal, rukavac pa ni močvara nije bilo, ¹⁷ zbog toga i ovakva pretpostavka nema osnove, a i samo postojanje trećeg najnižeg pločnika, negira rukavac, kanal ili močvaru (vidi prikaz sonde na Placi).

Kada budu objavljeni istražni radovi koji su se vršili oko sanacije Dvora, moći će se nešto preciznije reći o ovom prostoru. Svakako može se s ovim dosadašnjim saznanjima konstatirati da se tu moralo početi vrlo rano graditi, naročito ako se zna da je na tom prostoru nasip odnosno kulturni sloj debeo oko 4,60 m, što znači kad bi pregledom tog sloja ispod onih temelja još za oko 2,50 m mogli možda naći i stariji ostaci. Tu je negdje trebala biti obalna linija u vrijeme plovljenja Grka Jadranskim morem u 6/5. st.pr.n.e., a rast morske razine od tada do danas vrlo je vjerojatno iznosio na dubrovačkom području oko 3 m što znači da su ti eventualni ostaci čovjeka na tom prostoru danas oko 3 m ispod morske razine.

Zato bismo mogli zaključiti da se na prostoru današnjeg Dvora moglo graditi i prije bizantske bazilike. Naša saznanja o tom prostoru govore da je tu postojao kaštel, samo se ne zna kad je sagrađen. Takav zaključak proizlazi i iz pisanja Filipa de Diversisa: »Godine 1435, u noći poslije praznika svetog Lovrijenca Mučenika, uništen je u požaru široki i prostrani dubrovački Dvor sa nekoliko kula, koji je u staro vrijeme bio tvrđava.« ¹⁸ Dvor koji je u »staro vrijeme bio tvrđava« u 13. stoljeću spominje se kao CASTELLUM — kaštel. On je nesumnjivo bio u luci i imao je vrlo značajan položaj za njezinu obranu, ali i za obranu onih arsenala koji su prema pisanju kroničara trebali biti iz 8. stoljeća, i to sjevernije od njega, što znači ispred Kazališta, Gradske kavane, na prostoru crkve Sv. Vlaha, ali na nižoj nadmorskoj visini. ¹⁹ Općenito možemo pretpostaviti da je taj prostor bio vrlo

Na planu Luke oko južnog i središnjeg dijela skinuti su tlocrti zgrada i ulica jer se pretpostavlja da na ovom prostoru u vrijeme gradnje kasnoantičkog kaštela nije bilo građevina, već je on bio u Luci. Na planu je ostavljena današnja obalna linija i tlocrti ostalih zgrada radi lakše orijentacije.

Brojevima su označeni: 1—ostatak zida između bastiona Sv. Stjepana i Sv. Spasitelja. Od tog zida točkicama označeni su manji ostaci lomljenca i žbuke koja se nalaze po stijenama; 2—ostatak zapadnog obrambenog zida kasnoantičkog kaštela na Bunićevoj poljani; 3—pretpostavljeni neotkopani zid kaštela na području Luke.

Slovima su označeni bastioni A—Sv. Margarite, B—Sv. Stjepana i C—Sv. Spasitelja te D—tvrđava Sv. Ivan na Mulu.

pogodan za brodograđevnu djelatnost bez obzira da li su postojali (zatvoreni) arsenali ili (otvorene) vlake. Tako je na prostoru placete između Dvora i Kazališta za vrijeme sanacije Dvora otkriven »nekakav« zid koji se prostire u smjeru istok — zapad (kao i kasnije vlake na prostoru Gradske kavane), što je mogao biti i ostatak tog arsenala (iz 8. st.). Da podsjetimo, arsenali koji su bili na prostoru današnje Gradske kavane i Kazališta su iz 12/13. st. (Beritić, Armada), a za njihovu obranu gradi se Kaznena kula i kula Ribarnice u 13. st. Zbog te gradnje današnji Knežev dvor ostao je nešto izvan akvatorija Luke, a svi autori koji su pisali o Luci misle da su to prve fortifikacije rađene u Luci, što svakako nije točno, već ta gradnja samo nam označava kariku u lancu fortifikacija na tom dijelu Luke — kasnoantički kaštel, kaštel na prostoru Kneževa dvora, Kaznena kula i druge (vidi plan Luke).

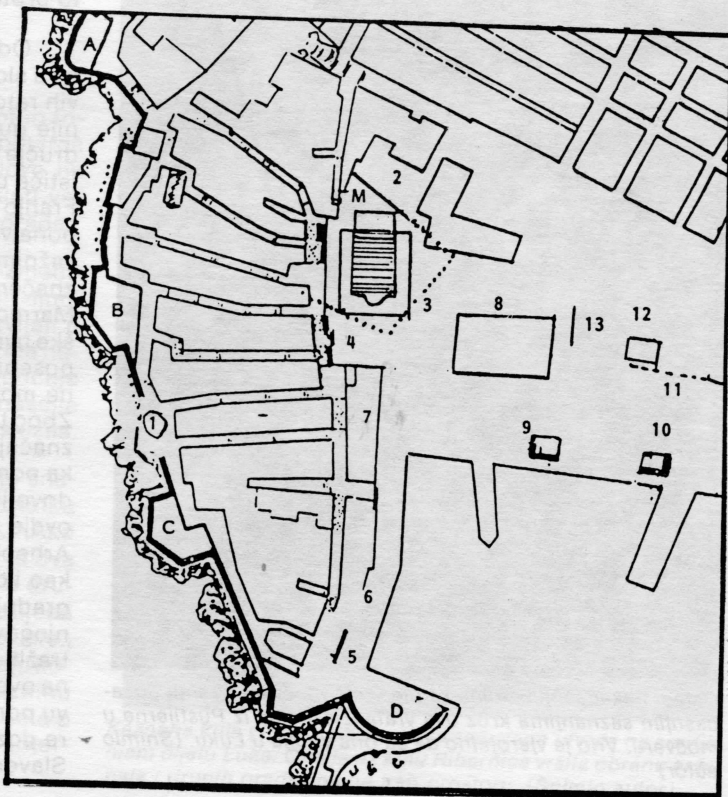
Kad govorimo o ostacima kasnoantičkog kaštela, podsjetimo se kratko kakve su bile prilike na Sredozemlju i Jadranu u tom vremenu 5/6. stoljeće. Nakon posljednjih operacija rimske flote koje su vođene u borbi s ilirskim plemenima na istočnoj obali Jadrana, a koje su trajale i u 1. stoljeću, na jadranskom pomorskom bojištu nastalo je relativno zatišje i potpuna vlast Rima. Takve prilike trajale su uglavnom do konca 4. stoljeća, kad počinju velike promjene u Evropi izazvane prodorom raznih nomadskih naroda — Huna, Gota (prvi put provalili krajem 3. st., a postoje hipoteze da su sručili Epidaurus, Cavtat), Germana i drugih naroda, a Rimsko Carstvo poslije smrti Teodozija I Velikog (347 — 395) dijeli se na Zapadno, sa carem u Rimu, i Istočno Rimsko Carstvo, odnosno Bizantsko Carstvo sa carem u Carigradu. Zapadno Rimsko Carstvo srušeno je 476, Bizantsko Carstvo, iako ugroženo svim tim provalama i seobama naroda, kao i poslije prodorom Avara i Slavena, uspjelo je opstati zahvaljujući između ostalog i svojoj brojnoj floti od preko 1100²⁰ ratnih i trgovačkih brodova s kojim je Bizant bio najmoćnija pomorska sila na Sredozemlju u

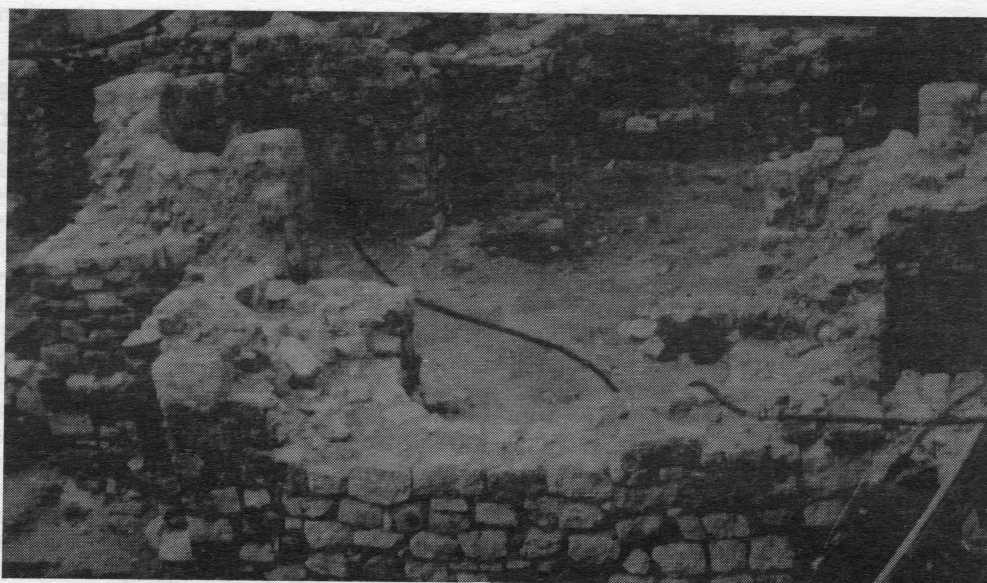
to vrijeme. Nomadski narodi nisu imali mornaricu a stvarali su je tek dolaskom na more.

U 6. stoljeću bizantski car Justinijan (526 — 565), želeći ponovnu uspostavu Rimskog Carstva, upustio se u ratne operacije i na Jadranskom moru protiv Istočnih Gota (Vizigota), koji su tada vladali Dalmacijom. Justinijanova flota u Jadranskom moru pod komandom Munda osvojila je Solin 535, i to je bio početak ratnih operacija bizantske flote na Jadranu u borbi protiv Gota. Operacije su trajale dvadeset godina, i konačno 555. Justinijan je potpuno pobijedio Gote. Do odlučne bitke došlo je 551. kod mjesta Sena Gallica (današnja Senigallia kod Ancone). Iako s podjednakim brojem brodova (s oko 50), ipak je pobijedila bizantska flota, Iskusnija i bolje izvježbana. Tako je Bizant zahvaljujući svojoj jakoj floti, opet imao potpunu vlast na Jadranskom moru.

Svakako da je Dubrovnik, sa svojom lukom koja je bila smještena na tako izuzetno važnom strateškom položaju, bio važno uporište za bizantsku flotu u tom ratu (i drugim). Stoga je vrlo vjerojatno da su Bizantinci gradnjom kaštela u to vrijeme željeli utvrditi Luku da bi osigurali brodove u njoj. O tome da je Dubrovnik sa svojom lukom imao izuzetan vojno-pomorski i strateški položaj, upoznaje nas godine 1043. bizantski pisac Ke kaumenos tvrdeći da je Dubrovnik važno vojno-pomorsko uporište bizantskog stratega teme Dalmacije. Podsjetimo se da su u vojnoj organizaciji Bizanta teme bile vojno-administrativna područja koje su raspolagale i s dijelom ratne flote, dok je glavnina carska flota stacionirala u Carigradu. »Na čelu flote nalazi se flotovođa (strategos), eskadrama po temama komandovali su drugari (drugarios), a sastavom od 3 do 5 brodova komes (comes).«²¹ To nam očito govori da je u tom vremenu dubrovačka luka imala i arsenal. Saznanje da je bizantski car Bazilije I poslao u Jadran godine 867. jaku flotu (preko 100 galija) pod zapovjedništvom drugara

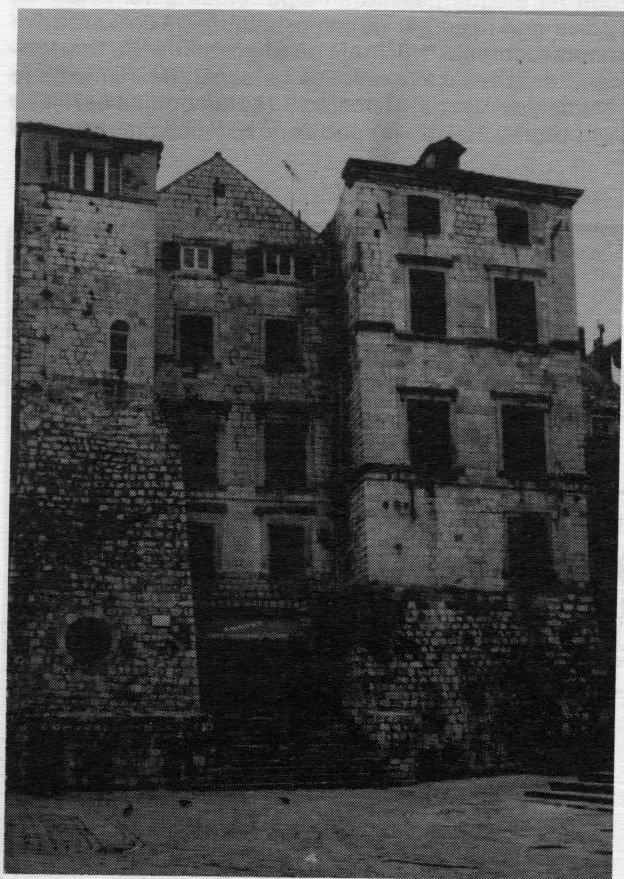
Na planu su ucrtani objekti ili njihovi ostaci kojih je gradnja uslijedila nakon podizanja kasnoantičkog kaštela pa do 13. stoljeća. Zbog te gradnje starije će fortifikacije, kao npr. kasnoantički kaštel, gubiti svoje značenje na području Luke. Tako će kasnoantički kaštel zamijeniti utvrda na prostoru današnjeg Kneževa dvora, a njega Kaznena kula i drugi manji fortifikacijski objekti na tom dijelu Luke. Ucrtani objekti pokazuju i širenje Grada. Očito je da se kroz Vrata kala močvare izlazi u Luku. Na planu je prikazan tlocrt današnje Katedrale u kojem je približno ucrtana bizantska bazilika, a romanička nije označena. Apside tih crkava bile su postavljene u obrnutom smjeru od apside današnje Katedrale. »Memorija« je na planu označena s M. Osim već ucrtanih objekata na prvom planu ostali imaju ovo značenje: 4—ostaci zidina i Kula vrata močvare; 5—ostaci nekadašnjih zidina do tvrđave Sv. Ivana; 6—ostaci dvaju orsana; 7—ostaci obrambenog sistema »sub vijacu« (»pod prolazom«, »pod hodnikom«) u podrumu Biskupske palače; 8—nekadašnja utvrda — kaštel na prostoru Kneževa dvora; 9—Kaznena kula; 10—ostaci kule Ribarnice; 11—ostaci starijeg obrambenog zida (13. st.) koji je išao od kule Sv. Jakova dijelom današnjim južnim zidom Sponze, a produžava se do unutar Vrata glavne straže, kojih je ostatak tu pronađen 1987; 12—prostorija pronađena do zida pod 11, samo nešto zapadnije, a datirana je u 12. st.; 13—ostaci zida (do danas nema datacije) na placeti između Dvora i Kazališta pronađeni prilikom sanacije Dvora.

Ostaci četverolisne ranosrednjovjekovne građevine »memorija« sagrađene na prostoru kasnoantičkog kaštela kao i bizantska bazilika. U građevini se nalazi i zdenac (puč) — na slici desno — dokaz o postojanju žive vode kao neophodnog elementa za nastanak Luke i Grada. (Snimio autor)

(admirala) Nikete Orife da razbije blokadu Saracena oko Dubrovnika, svakako nam govori o njegovoj važnosti za Bizantsko Carstvo.

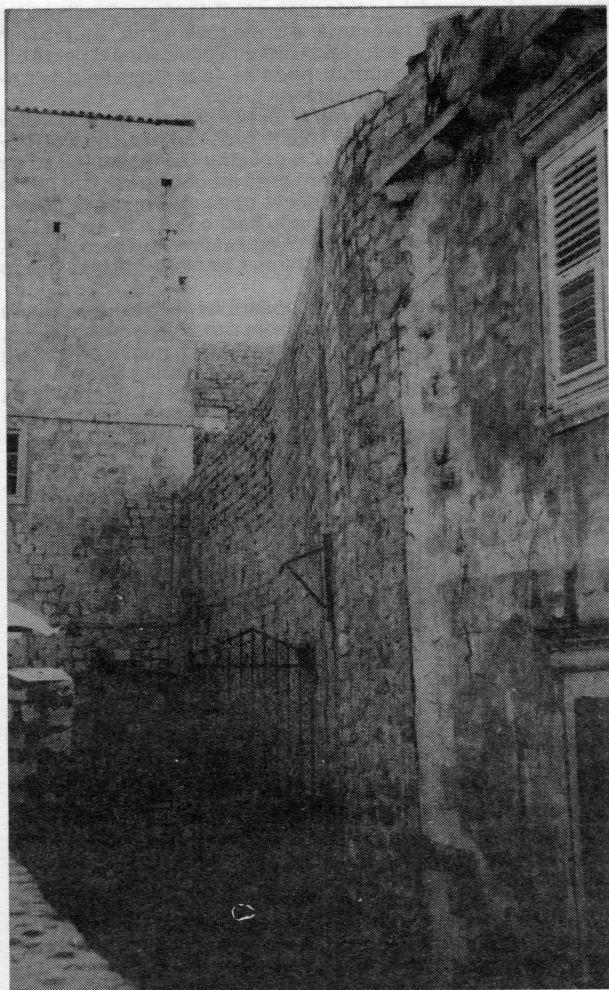

Ostaci nekadašnjih zidina i Kule vrata močvare. Prema dosadašnjim saznanjima kroz ova vrata izlazilo se iz Pustijerne u močvaru. Vrlo je vjerojatno da su ona vodila u Luku. (Snimio autor)

Da je Dubrovnik u tom vremenu imao dobro utvrđenu luku pokazuje i činjenica da su brodovi za vrijeme opsade Saracena bili sačuvani i skupa s bizantskom i hrvatskom mornaricom pod Domagojem opsjedali Bari koji su držali Saraceni i pridonijeli njegovom osvajanju 871. I iz jedne obaveze Dubrovčana — koju su preuzeli prema caru Izaku Angelu pri samom kraju priznavanja bizantske vrhovne vlasti godine 1192. a koja se odnosi na vojna pitanja — možemo shvatiti važnost Dubrovčani za bizantsku flotu: »U vojnim stvarima Dubrovčani su dužni dati sklonište oružanoj snazi carstva, bilo mornarici u gradskoj luci, bilo kopnenoj vojsci u samom gradu.«²² Osim toga dužni su u eventualnom ratu protiv Venecije i Zadra pomoći s dvije galije.

Od tada pa sve do propasti Dubrovačke Republike, a i u složenim međunarodnim prilikama za napoleonovih ratova, strateški položaj Dubrovnika i njegove luke nije gubio na značaju. Zbog toga su dubrovačko područje nastojali steći i Francuzi i Austrijanci, kako se to ističe u literaturi: »Dosad je poznato da su Napoleon i Franjo I nastojali zavladati Dalmacijom i Dubrovnikom ponajviše iz strateških razloga. Dubrovnik je smatran važnim vojnim uporištem.«²³ O ekonomskom i vojnom značenju Dubrovnika imamo i vrlo važan zapis maršala Marmonta. Nakon opisa dubrovačkog arhipelaga, gruške uvala i Rijeke dubrovačke on piše: »Dubrovnik ima i posebnu trgovačku luku koju štiti otok Lorkum. Mašta ne može zamisliti potpuniji i ljepši pomorski lokalitet. Zbog toga je Car (Napoleon, A.N.) s Dubrovnikom imao značajne planove: ovaj grad trebao je postati naša velika pomorska utvrda u morima Istoka, i biti spremna zadovoljiti sve potrebe mnogobrojne eskadre koja bi ovdje redovito stacionirala.«²⁴

Arheološki nalazi ispod Katedrale i Bunićeve poljane kao i oni ispod Kneževa dvora potvrda su kontinuiteta gradnje i življenja te pokazatelj razvoja Grada i važnosti njegove Luke. Očito je da nastanak Dubrovnika treba tražiti u njegovu izuzetno važnom strateškom položaju na ovom dijelu jadranskog plovidbenog puta ali i njegovu pomorsko-trgovačkom i lučkom značaju. Iz literature doznajemo za mnoge teze prema kojima su Goti ili Slaveni ili kataklizma uzroci rušenja Epidaurusa a da su

Ostatak nekadašnjeg obrambenog zida Luke do tvrđave Sv. Ivan na Mulu na koji se danas naslanja prva kuća u Ulici kneza Damjana Jude; nema točnu dataciju kao ni onaj zid na Držičevoj poljani. (Snimio autor)

njegove izbjeglice utemeljile Dubrovnik. Suprotno tome izbjeglice iz Epidaurusa mogu upravo biti potvrda već tada postojećeg Dubrovnika. Naime, gradove ne utemeljuju izbjeglice, one samo mogu pridonijeti većem broju stanovnika i širenju već postojećeg grada.

Takve teze svakako potvrđuje i ostatak zida između bastiona Sv. Stjepana i Sv. Spasitelja koji su gradili »ljudi u oblicima odmaklog helenizma, koji su se razvijali u domeni grčkih kulturnih utjecaja.«²⁵ Taj ostatak zida nalazi se udaljen oko 70 metara južno od Luke i upućuje nas na njezino postojanje na ovom prostoru i na naselje koje je imalo čvrstu fortifikaciju kojem je ta luka služila.

Otkriće kasnoantičkog lučkog kaštela vrlo je značajno i pridonijet će da ozbiljnije pridemo i tom ostatku zida između bastiona Sv. Stjepana i Sv. Spasitelja.²⁶ Ako sada na vremenskom slijedu događaja uvrstimo ta dva važna ostatka fortifikacija, jednog iz 1.st.pr.n.e., a drugog iz 5/6. stoljeća, onda ekstrapolacijom tog slijeda možemo utvrditi da je naš grad nastao prije 1.st.pr.n.e., a kaštel, bizantska bazilika i »memorija« te događaju koji su pridonijeli da se oni izgrade, ispunjavaju prazninu koju smo imali do pisanja Konstantina Porfirogeneta o našem gradu, koja ćemo sada morati drukčije interpretirati.

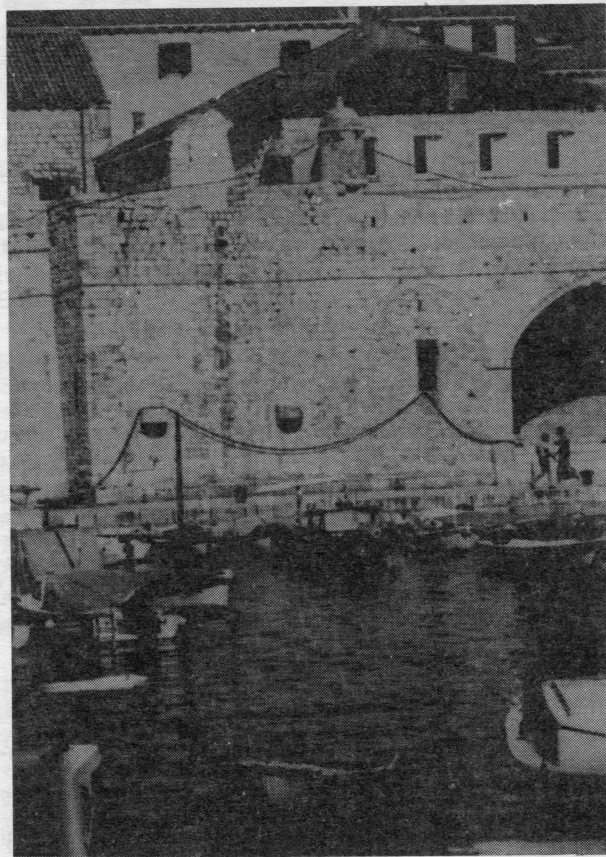
THE DUBROVNIK PORT AND THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS UNDER THE CATHEDRAL AND BUNIĆEVA POLJANA

Summary

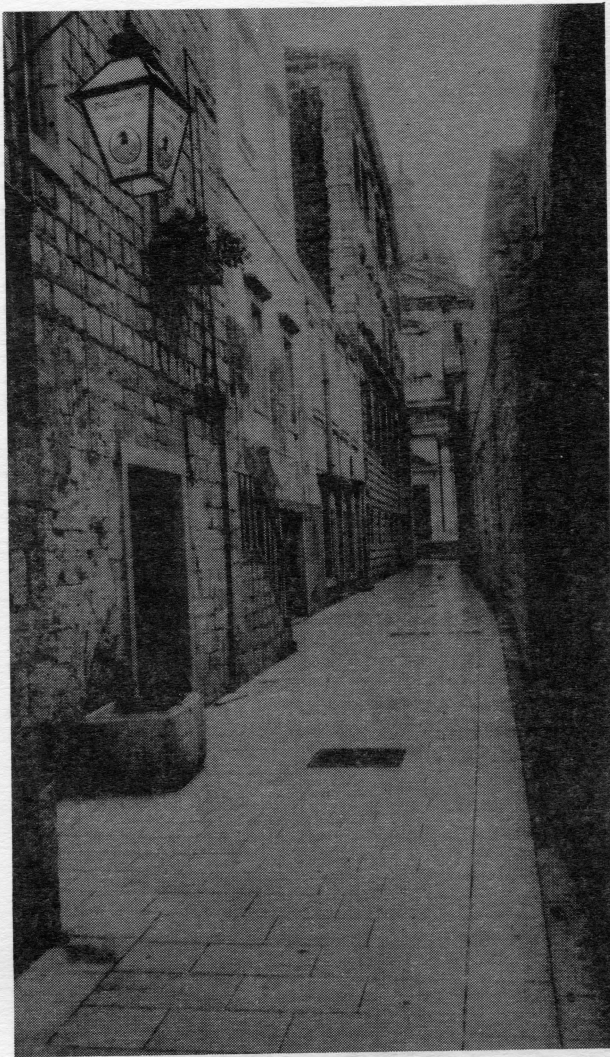
In the course of archaeological excavations intensively carried out in Dubrovnik after the 1979 earthquake objects have been found which could enhance a different approach to the interpretation of the Dubrovnik history. Remarkable discoveries were made in the vicinity of the town port, in its most sheltered part: in the area of the present cathedral and Bunićeva Poljana. The researches were moderated by professor Josip Stošić, whose recently published results I have used in this paper. Thereby, the west defensive wall of a 5th/6th century castrum was discovered in the area of Bunićeva Poljana as well as the Byzantine basilica in the area of the present cathedral and some smaller finds and objects.

In the present paper I mostly deal with the west defense wall of the castrum, assuming that it was situated in the Port. Regardless of whether it might have looked differently, my approximate reconstruction indicates that it used to be the Port castrum and that it was built in the period of the nomadic invasions in order to protect the Port, the ships and the town itself.

These knowledges are another potential proof of Dubrovnik and its Port having had an essential strategic position at the time the Port and other important points along the east Adriatic were being fortified. The castrum is a possible proof of this area having been continuously lived in as well as of the significance of the Port at the time.

Kaznena kula (13. st.) najstarija je sačuvana utvrda na središnjem dijelu Luke. Ona je uz kulu Ribarnice vršila obranu arsenala i drugih građevina na tom prostoru. (Snimio autor)

Na prostoru Ulice kneza Damjana Jude u prošlosti bilo je more, koje se protezalo do kasnoantičkog kaštela (današnja Katedrala). Lijevo su dva orsana iz 12. st. (danas restoran i galerija), a desno obrambeni zid sagrađen godine 1477. (Snimio autor)

BILJEŠKE

- 1 J. Stošić: Prikaz nalaza ispod Katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku, Zbornik radova HAD, Zagreb, 1988. str. 15.
- 2 Ibid.
- 3 Ibid. str. 22.
- 4 Ibid. str. 15. Za objašnjenje riječi »memorija« uzeo sam bilješku J. Stošića u već spomenutom članku na str. 35: »U nedostatku povoljnijeg termina koristim se riječju »memorija« za poseban sakralni prostor u kojem se čuvaju donesene relikvije i obavlja kult mučenika i svetaca, i to stoga što je taj termin u sličnom značenju zajamčen već kod pisaca iz starokršćanskog vremena.«
- 5 Ibid. str. 34/35.
- 6 Ibid. str. 35.
- 7 M. Planić-Lončarić: Dubrovnik—Pustijerna, knjiga IV, blik 6, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, Zagreb, 1984.
- 8 N. Gruić: Dubrovnik—Pustijerna, knjiga I, blok 2, str. 40, Radovi Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu, Zagreb, 84.
- 9 Ibid. str. 39. »Niz objekata između Ulice od Pustijerne i Ulice kneza Damjana Jude formira se u specifičnim urbanim uvjetima. Naime, objekti su se u najranijem razdoblju svoje povijesti

nalazili na liniji gradskog zida prema luci. Iz obrambenih razloga zid je završavao terasama, a s njegove južne, unutrašnje strane, pod terasama, odnosno u donjim dijelovima objekta bili su prolazi u funkciji ophodnih, hodnika, te se stoga taj zid nazivao »sub varicos« (»pod prolazom«).

L. Beritić: Urbanistički razvitak Dubrovnika, »pod hodnikom«¹⁰ Mogli bismo se upitati na koja je proširenja mislio Porfirogenet kad je napisao: »Grad je u početku bio malen, ali su ga zatim dva puta širili.« Taj maleni grad mogao se nalaziti nešto južnije i jugozapadnije od Bunićeve poljane, a njegovo postojanje potvrđuje ostatak zida između bastiona Sv. Stjepana i Sv. Spasitelja. Gradnjom kasnoantičkog kaštela možemo pretpostaviti da je nastalo prvo, a gradnjom bizantske bazilike drugo proširenje Grada (do 10.st.).

¹¹ Nadejni objekti na Bunićevoj poljani i dvije bazilike govore nam o kontinuitetu življenja na ovom prostoru od oko 5. ili 6. stoljeća do oko 12. stoljeća, u vremenskom razmaku od gotovo 600/700 godina i u trima vremenskim epohama kasnoj antici, ranom i zreom srednjem vijeku. Zato možemo pretpostaviti da je slična situacija bila i na istočnom dijelu kaštela, odnosno bizantske bazilike, kao i u starijim dijelovima Grada južnije i jugozapadnije od njih.

¹² A. Suić: Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb 1977, str. 292.

¹³ V. Koščak: »Počeci Dubrovnika«, Časopis DUBROVNIK, 26/1983, str. 5.

¹⁴ Ibid. str. 11.

¹⁵ J. Stošić: Op. cit., str. 32, prikaz uzdužnog presjeka Katedrale i Bunićeve poljane. Iz tog presjeka može se zaključiti da je pod bizantske bazilike na koti od 2,00 m. U članku J. Stošića nedostaje informacija o stanju ispod poda bizantske bazilike, što bi bila značajna informacija.

¹⁶ V. Koščak: Op. cit. str. 10.

¹⁷ Da na prostoru Place nije bilo kanala, rukavca pa ni močvare, iznio sam u radu »Dubrovnik je nastao i razvio se oko jedne luke«, objavljenom u časopisu »Naše more« 3—4/1988.

¹⁸ Filip de Diversis: Opis Dubrovnika, napisano 1440, preveo I. Božić, Izdavač: časopis »Dubrovnik«, Dubrovnik, 1983. str. 17. Potvrdu da je na prostoru današnjeg Dvora bila utvrda možemo zaključiti i iz događaja koji su se zbili godine 1171. kad su Mlečani zauzeli Dubrovnik i kad je duž zapovijedio da se sruše »carske kule«.

¹⁹ O pretpostavci postojanja arsenala prije onih iz 12/13. st., kao i njihova smještaja, iznio sam u radu »Kaše u kontinuitetu razvoja luke i grada Dubrovnika«, objavljenom u časopisu »Naše more« 1—2/1988.

²⁰ I. Vasiljević i B. Visković: Vojnopomorska historija, Split, 1968. str. 46.

²¹ Ibid.

²² J. Lučić: Povijest Dubrovnika II dio, HI JAZU u Dubrovniku, Zagreb, 1973. str. 61.

²³ I. Pederin: »Uloga Innocenza Čulića u gospodarskoj, kadrovskoj i socijalnoj politici nove vlasti u Dubrovniku (1806—1818)«, Časopis »DUBROVNIK« br. 1/2—1989. str. 12.

²⁴ Marmont: Maršal Marmont memoari, prevod Frano Baras, LOGOS Split 1984. str. 54.

²⁵ Đ. Basler: »Jedan zid stare dubrovačke tvrđave«, Beritićev zbornik, Dubrovnik, 1960. str. 19.

²⁶ O ovom zidu gotovo prije trideset godina napisao je Đuro Basler, arheolog, članak u Beritićevu zborniku pod naslovom »Jedan zid stare dubrovačke tvrđave«. U tom kratkom (samo 4 stranice), ali vrijednom članku, postavljen je temelj novim pristupima i interpretacijama najstarije dubrovačke historije. Pretpostavke o ranom razvoju Grada koje je iznio Basler sasvim su nove i ne mogu se uspoređivati s dotadašnjim. Dubrovački i drugi znanstvenici što se tiče tog pisanja, držali su se one da »jedna lasta ne čini proljeće«, oglušili se o pisanje Baslera i potpuno zanemarili ostatke zida između spomenuta dva bastiona. Otkriće bizantske bazilike uzbuđuje znanstvene i druge duhove, a u novinama i preko radija se čuje da ona mijenja dubrovačku povijest, kao da je već Baslerov članak, napisan 1960, nije iz temelja promijenio. Bizantska bazilika, zid kaštela na Bunićevoj poljani i drugi nalazi tamo pronađeni samo su vrlo vrijedne karike u lancu rane dubrovačke povijesti, u kojem je svakako prva karika ostatak zida iz Baslerova članka. Danas se čuju i drukčija mišljenja što se tiče datacije tog zida. Misli se da je mladi. Arheolozi sigurno još nisu rekli zadnju riječ o njemu, a ni o manjim ostacima koji se od njega protežu do gotovo bastiona Sv. Margarite. Ipak, bez obzira na eventualne drukčije zaključke budućih arheoloških istraživanja oko tog zida neće se smanjiti vrijednost članka Đura Baslera i njegovih pogleda i pristupa rješavanju rane dubrovačke povijesti.

²⁷ Đ. Basler: Ibid.